

Pío. Baroja

De dolende dame

Roman

Uit het Spaans vertaald met nawoord
door Frans Oosterholt

Eerste druk
2012

Menken Kasander & Wigman Uitgevers
Leiden

Deze uitgave werd vertaald met een subsidie van de Dirección General del Libro, Archivos y Bibliotecas van het Spaanse Ministerie van Cultuur.



De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Oorspronkelijke titel:

La dama errante

©2012 Heirs of Pío Baroja

Nederlandse vertaling en nawoord:

©2012 Frans Oosterholt /

Menken Kasander & Wigman

Uitgevers, Leiden

This book was negotiated through

Ute Körner Literary Agent s.l.,

Barcelona - www.uklitag.com and

Marianne Schönbach Literary Agency

Illustratie omslag:

Gravure door Ricardo Baroja

ISBN 9789074622820

NUGI 302

www.mkw-uitgevers.nl

I OMAAATJE

In onze tijd en in ons land is het heel moeilijk om kind te zijn. Het leven verwelkt snel, als het al niet verlept ontluikt door erfelijke belasting. De meeste mannen en vrouwen hebben geen kinderjaren gekend. En eigenlijk geniet ook bijna niemand van zijn jaren als jonge man of vrouw. Vaders, moeders, bedienden, onderwijzers, kinderjuffrouwen, politieagenten, ze spannen allemaal samen tegen de kindertijd; zoals handel, geld, status, politieke eigenwaan en de drang om iets voor te stellen, samenspannen tegen de jeugd.

In Spanje, en in onze tijd van industriële groei, van luxe en decadentie, moet men van de wieg af een oudje zijn om in harmonie te leven met de omgeving, en om zich een beetje te troosten zegt men af en toe: 'Je moet jong zijn, je moet lachen, je moet leven.' Maar niemand lacht, niemand leeft.

En Spanje is vandaag de dag het ideale land voor slapjanussen, nabobs en mislukkelingen, voor iedereen die niets te doen heeft in het leven, omdat ze alles al gedaan hebben of omdat ze niets liever doen dan vegeteren...

María Aracil had het geluk dat ze de eerste jaren van haar bestaan een beetje aan haar lot werd overgelaten, en dankzij deze verwaarlozing kon ze er kinderideeën op na houden en een kinderleven leiden totdat ze veertien of vijftien was. Als halve wees was ze bijzonder gehecht aan haar vader, dokter Aracil; maar de dokter had geen tijd voor de opvoeding van zijn dochter of hij had er geen verstand van, en dus moest oma voor María zorgen gedurende haar kinderjaren.

Oma Rosa, de moeder van de dokter, was een heel sym-

pathiek en een heel apart oud vrouwtje. Ze woonde op de eerste verdieping van een kast van een huis in de Calle de Segovia, en ze leefde in afzondering en helemaal alleen. In haar huis heerste een totale wanorde en te midden van die wanorde had zij het naar haar zin.

Haar twee favoriete bezigheden waren lezen en handwerken; er stond altijd een mandje naast haar voeten vol met wol in allerlei kleuren, waarmee ze pelerines en omslagdoeken breide voor haar kleindochter.

Omaatje Rosa hield van dieren en ze had altijd met honden en katten geleeft. Ze had een heel oude en nogal sjofele poedel, *Alli*, met lange krullen en een vossenstaart, die intelligenter uit zijn ogen keek dan een Italiaanse kardinaal, en ze had een dikke witte kater, haar lieveling, op wie het oudje lange scheldkanonnades afvuurde. De kater sprong vaak bij haar op de schouder en zo trof María haar dikwijls aan. Omaatje had tevens een knalgele kanarie en een papegaai.

Omaatje ging met niemand om. De enige die wel eens langskwam was een oude dienstmeid die ze van kindsbeen kende, een bejaarde brompot met een rothumeur, hoewel niet kwaadaardig, Plácida genaamd, en als ze kwam, kregen de vrouw des huizes en de dienstmeid het gewoonlijk met elkaar aan de stok.

Omaatje Rosa zat helemaal in haar eentje 's winters en 's zomers oude romans te lezen naast de kookkachel. Daarop maakte ze haar maaltijden klaar, die altijd heel eenvoudig waren.

Met haar bril op het puntje van haar neus, op haar stoel naast de kookkachel, leek omaatje Rosa op een oud vrouwtje uit een sprookje; heel klein, zo gerimpeld als een krent, ineengedoken, met een puntneus, blozende wangen en sneeuwwitte haren.

's Avonds stak ze de petroleumlamp op en bleef ze zitten lezen of handwerken. María dacht vaak dat oma heel

moedig moest zijn, om helemaal in haar centje in dat huis te blijven.

Als het meisje haar opzocht, begon het oudje heen-en-weer te lopen, in kasten te rommelen en verhalen te vertellen. Oma had altijd iets lekkers voor haar klaarliggen: taart, snoepjes of vla.

Oma Rosa sprak tegen haar op zeer ernstige toon, en tussen de geschiedenissen, anekdotes en feitelijke herinneringen door vertelde ze scènes na uit de romans die ze had gelezen, en Montecristo, Artagnan, prins Rodolfo en al die helden uit de keukenmeidenmythologie, kwamen in María's verbeelding tot leven.

Het oude vrouwtje had een buitensporige fantasie, en door de voortdurende omgang met het meisje was er een merkwaardige kinderlijkheid over haar gekomen. Vaak gedroeg het oudje zich als klein meisje en het kleine meisje als een oudje; oma imiteerde de stamelende spreektrant van kinderen en de kleindochter de ernstige houding van ouderen, en het leven in de kiem en het leven in de herfsttij leken eender en begrepen elkaar spelenderwijs.

Een van de leukste spelletjes van María en omaatje Rosa hield in dat ze op de bank gingen zitten en een rijdende trein nadeden.

‘We zitten in de wagon, of niet?’ vroeg het oudje

‘Ja, we zitten in de wagon,’ antwoordde het meisje. ‘Doe je omslagdoek om, omaatje.’

‘Nee, niet voordat we in Ávila zijn.’

En ze bootsten het vertrek van de trein na en daarna het geluid van de trein op snelheid en de fluit van de locomotief, en ze zagen landschappen en stations en de zee en bomen en bergen...

Het oudje prikkelde de verbeelding van het meisje zozeer dat María, die kon lezen noch schrijven, ook verhalen en romans begon te bedenken, die ze aan de dienstmeid bij haar thuis vertelde.

Oma was waarlijk een ongewone vrouw. Haar vader, een voltairiaanse arts, had haar ongodsdienstig opgevoed; haar echtgenoot was geen energieke man en hij leefde tevreden onder de plak van zijn vrouw. Oma Rosa wilde ook haar kinderen onder de plak houden, maar ze aardden naar hun moeder; ze kwamen al snel in opstand en joegen haar op stang.

Enrique, de oudste, de vader van María, betoonde zich van jongs af aan een slimme en ijverige knaap; Juan, de tweede, was een losbol.

Enrique en Juan haatten elkaar. Enrique, het wonderkind, werd door iedereen bewonderd; van Juan waren alleen stommiten bekend. Eigenlijk was de jongste moeders lieveling. De trotse en arrogante Enrique zag dat wel en hierdoor bleef er niet veel over van de liefde voor zijn moeder.

Aan de verdeeldheid binnen de familie droeg niemand in het bijzonder schuld. Omaatje Rosa had een groot hart maar een dominante persoonlijkheid; ze wilde iedereen onder het juk brengen en ze had alles over voor iemand die zich naar haar plooid. Enrique was lichtgeraakt en Juan hield als alle jonge losbollen van zijn moeder, maar zijn instincten dreven hem tot een liederlijk leven, en ze begrepen elkaar alledrie niet.

Juan had nooit een vak geleerd; samen met een aantal rijkelui-zoontjes haalde hij naar hartelust streken uit, totdat hij, reeds half verstrikt in de netten van de wet, bij een van hen, God weet hoe, een paar centen wist te vangen en uit Madrid verdween.

Er werd gezegd dat hij in Amerika zat en er werd niets meer van hem vernomen. Oma hield de herinnering aan haar troetelkind levend en ze herdacht hem om de haverklap. Vaak zag María haar met een foto in haar gerimpelde handen, waar ze in gedachten verzonken naar zat te staren.

‘Wie is dat?’ vroeg María.

‘Dat is je oom Juan,’ en ze liet haar het portret zien van een gladgeschoren jongeman met een haviksneus en een expressief gezicht.

Op een keer ging María naar het huis van haar oma en trof haar aan in een fauteuil, met haar hoofd rustend op de rugleuning en haar zakdoek voor haar ogen. Toen ze María gewaarwerd, wilde het oudje overeind komen om haar te kussen, maar dat lukte haar niet.

‘Omaatje!’ riep het meisje.

‘Wat?’

‘Ben je ziek?’

‘Nee. Ik heb alleen slaap.’

De volgende dag was de vader van María geen moment thuis; daarna kwamen er heel veel mensen op visite en deed hij een zwarte das om. Tegen María zei hij dat omaatje een lange reis maakte.

María was een jaar of zeven en koesterde geen argwaan. Ze verveelde zich thuis en vroeg elke dag aan haar vader:

‘Papa, wanneer komt omaatje terug?’

‘Ze komt heus wel; maar je geen zorgen, ze komt heus wel.’

Weldra merkte María dat die vraag haar vader irriteerde en het idee van de dood van haar omaatje nam allengs vorm aan in haar verbeelding. Ze aarzelde om het aan haar vader te vragen, maar ten slotte zei ze heel voorzichtig:

‘Is het waar dat omaatje dood is?’

‘Ja. Wie heeft je dat verteld?’

‘Niemand. Dat heb ik zelf bedacht.’

‘Ja, ze is dood.’

‘En is ze begraven?’

‘Ja.’

‘Net als mama?’

‘Ja.’

‘Neem je me een keer mee?’

‘Best.’

Het meisje herhaalde haar verzoek en op een dag ging de dokter met zijn dochter naar het kerkhof. María legde bloemen op de graven van haar moeder en haar oma en had een fijne dag; maar toen ze naar bed ging, begon ze hevig te trillen, op van de zenuwen, van de angst.

Het kerkhof had zo'n diepe indruk op haar gemaakt dat ze er zelfs van vermagerde. Gelukkig was er toen niemand die haar verbeelding prikkelde, en ze kwam weldra tot rust door te wandelen in het Moncloa en door te spelen.

Toen ze tien was, kon María nog niet lezen en had ze nog nooit een kerk van binnen gezien. Ze kreeg zelf zin om te leren en dat zei ze herhaaldelijk tegen haar vader. Enrique Aracil verdiende reeds genoeg om zich de luxe van een gouvernante te kunnen veroorloven en hij ging daarnaar op zoek. Hij had het geluk miss Douglas te vinden, een lelijke maar goede en liefdevolle vrouw, die María leerde lezen en schrijven, haar enige basisbegrippen van de wiskunde bijbracht en perfect Engels en Frans leerde spreken.

Dokter Aracil nam haar aan op de uitdrukkelijke voorwaarde dat ze niet met het meisje over godsdienst zou spreken; maar miss Douglas nam, als stichtelijke en zelotische protestant, María een paar keer mee naar een evangelische kapel in de Calle de Leganitos, pover en treurig en totaal ongeschikt om mystieke vervoering op te wekken.

Dokter Aracil ging niet om met de familie van zijn vrouw; hij voelde antipathie en minachting jegens de verwanten van María, en zij betaalden hem met gelijke munt.

Ze beschouwden dokter Aracil als een gek, bijna als een monster; voor Aracil waren zijn schoonzussen, neven en nichten van de kant van zijn vrouw mispunten, gemeen en kwezelachtig volk zonder hart en met abjecte gevoelens.

María leerde haar tantes en nichten pas kennen toen ze een jaar of veertien, vijftien was. María was toen een meisje van gemiddelde lengte, eerder aan de korte dan aan de lange kant, met zwarte ogen, lange wimpers, ovalen gezicht

en donkerblond haar. Ze had een ietwat doffe stem en ze sprak op een half melancholische, half ongeduldige toon die heel charmant was.

De eerste keer dat ze met haar ooms en tantes sprak, vond ze hen, onder invloed van haar vaders visie, bekrompen en geniepige mensen; maar gaandeweg zag ze in dat haar vader hen te zwart had afgeschilderd.

Haar nichtjes waren een beetje suf, wisten van toeten noch blazen, maar ze waren niet echt slecht. Hun meest opvallende kenmerk was een volslagen gebrek aan nieuwsgierigheid. Hun moeders waren ervan overtuigd dat het stuk voor stuk juwelen waren, op-en-top nuttige en wel-opgevoede vrouwtjes, maar deze meisjes leidden sinds hun dertiende of veertiende een immoreel leven, waarin al hun plannen ondergeschikt werden gemaakt aan hun toekomstige echtgenoot, ervan uitgaande dat ze er een zouden vinden, en zo bestudeerden ze hoe ze mannen seksueel op konden winden en gingen ze op in de legale mannetjesjacht, zonder erbij stil te staan dat ze een eigen, onafhankelijk leven konden hebben, los van een eventueel huwelijk.

Het gedroomde vooruitzicht op een rijke echtgenoot weerhield hen van de simpelste activiteiten, uit angst voor de publieke opinie.

Het leven van de Spaanse vrouw is tegenwoordig waarlijk treurig. Zonder sensualiteit en zonder romantiek, heeft de Spaanse vrouw, nu de religie tot een sleur is geworden en de idee van onvergankelijke liefde is gesneuveld, geen enkele spirituele steun meer. Zodoende is de enige rol die er binnen het gezin voor haar is weggelegd, en dat is dan ook de rol die ze speelt, die van pessimist, patrones van zwakheden en rem op de energie en de waardigheid van de man. Altijd in het defensief en beducht voor de bureu.

Het is waar dat de vrouwen in de rest van Europa ook geen verheven religieuze gevoelens hebben en ook niet bijster romantisch zijn; maar met meer sensualiteit dan de

Spaanse vrouwen en in een minder hardvochtige omgeving dan de onze, kunnen ze een zekere illusie creëren, door hun instincten te verbloemen en ze het aanschijn te geven van iets poëtisch en puurs.

María deelde deze ideeën over vrouwen niet; integendeel, en wat haarzelf betrof, ze geloofde in haar leven en ze meende dat het ook niet steriel en duister kon zijn, maar vruchtbaar en lumineus.

María viel uit de toon bij haar familie, vooral bij personen van zekere leeftijd, en ze kon duidelijk merken dat ze er niet bij hoorde. Alles wat de anderen laakbaar achtten, vond zij lovenswaardig en omgekeerd.

Verder constateerde ze hun enthousiasme voor alles wat alledaags, saai en stom was, en hun haat jegens elegante ideeën en ongeveinsde gevoelens.

Een vriendelijke kwinkslag klonk bij hen thuis als een grol of een belediging, en als er ooit bij toeval eentje werd uitgefapt, haastten alle ooms, tantes, neven, nichten en overige verwanten en vrienden zich om die te begraven onder een berg banaliteiten en gezond verstand.

De sympathiekste onder haar verwanten was tante Belén, zus van de moeder van María, getrouwd met een beambte bij de belastingdienst. Deze dame was zachtaardig en vriendelijk, zonder veel talent of verstand, maar immer van goede wil. Beléns schoonzus, tante Carolina, was daarentegen een feeks. Qua kwade wil was ze niet te verslaan. Een magere, schrale, verstokte vrijgezel met een olijfvachtige huid, een ongenaakbare houding en een laatdunkend gezicht.

Haar ziel was ook zo dor als een distel; ze bezat geen greintje welwillendheid jegens wat of wie dan ook; ze was tegenover iedereen even onverbiddelijk; ze haatte haar broer, haar schoonzus, haar neefjes en nichtjes; ze bedacht krenkingen en beledigingen voor de lol van het kwetsen en vernederen. In de dierkunde zou ze vast bij de slangachtigen worden ingedeeld. Het ontbrak haar alleen aan

een ratel om toe te kunnen treden tot de club van achtenswaardige reptielen met dit orgaan.

Er werd gezegd dat ze verliefd was geweest op een man en dat deze onbeantwoorde liefde haar karakter had verzuurd; maar dat kon gewoon niet waar zijn want deze dame was zuur van nature.

De veronderstelling dat tante Carolina verliefd was geweest kon alleen te berde worden gebracht door mensen die liefde verwarren met ontstekingen aan de lever.

María begreep vanaf het eerste moment dat haar tante Carolina op oorlogspad was en ze behandelde haar alsof ze een ziedende stier was, zwierend met haar cape totdat ze er duizelig van werd.

Met haar nichtjes had ze op een gegeven moment vrij nauw contact. In het begin geloofde ze in hun goedheid en hun hartelijkheid, maar ze zag al snel hoe oppervlakkig hun voorkomendheid en hun uitroepen van verbondenheid waren. In wezen hielden de dochters van tante Belén niet van haar. In feite haatten ze alle vrouwen. Ze zeiden over haar:

‘Ja, María is heel pienter, heel elegant, dat valt niet te ontkennen; maar ze houdt er heel rare ideeën op na!’

Voor die meisjes waren alle bezigheden strapatsen, afgezien van op het balkon gaan zitten wachten op een cadet of een advocaatje dat terugkwam van de sociëteit.

Het besef van hun maatschappelijke stand, gekoppeld aan het zondebesef, maakte de ziel van die vrouwen ziek. Daarbij had de casuïstiek van de opvoeding hen behept met een subtiele hypocrisie: het idee dat alles geoorloofd was wat de weg vrijmaakte voor de legale prostitutie van het huwelijk onder gunstige financiële voorwaarden. De gewoonte om te veinzen en te liegen en om van tijd tot tijd in de biechtstoel hun kleine spirituele smetten in te laten zepen door een getaande kinkel met een felle blik en een zwarte baard

met een blauwige glans, had hun ziel langzamerhand doen verrotten.

Om het af te maken en zichzelf nog onsympathieker te maken, gebruikten deze meisjes het vernuft dat ze overduidelijk bezaten om grappen te maken of zich tegen grappen te verdedigen. Voor hen was iedereen een komiek en ze schenen te denken dat mannen en vrouwen, als ze wat zeiden, geen enkel ander doel voor ogen stond dan de spot met elkaar te drijven.

In dat infectieuze milieu probeerde María met andere wapens te strijden, met andere ideeën te leven, een leven voor zichzelf te creëren, en dat hadden haar nichtjes wel door en ze zagen het als een belediging.

Ze zagen ook dat een sterkere persoonlijkheid mensen aantrok, en samen met hun vriendinnen smeedden ze kleine complotten om María te isoleren en buiten te sluiten.

Ondanks deze pogingen tot uitsluiting bewoog de dochter van de dokter zich gemakkelijk in haar vriendenkring, leerde ze dansen en spreken op luchtige toon zonder iets wezenlijks te zeggen, en verzweeg ze zorgvuldig haar afwijkende liefhebberijen en voorkeuren.

Het kostte haar geen moeite een frivoliteit voor te wenden die ze niet voelde; integendeel, ze spreidde die tentoon met extreem gemak. Om zich enigszins serieus te voelen, moest ze thuis zitten, in haar eentje; daarbuiten maakte de omgeving haar lichtzinnig, wispelturig en verstrooid.

María Aracil werd het hof gemaakt door jongemannen die ze belachelijk verwaand en ijdel vond: ironische jongens, die nergens in geloofden buiten zichzelf. María vond geen van hen de moeite waard om angstvallig te bewaren teneinde na een jaar of wat met de uitverkorene te trouwen.

Zodoende zeiden haar nichtjes en hun vriendinnen:
'María heeft veel verstand maar weinig gevoel.'

En een jeugdig lid van de sociëteit voegde eraan toe:

‘Het is een pop zonder ziel.’

Voor die ironische jongemannen die wegliepen met d’Annunzio kwam het niet in vuur en vlam raken neer op het ontberen van een ziel.

María wilde uiteindelijk onafhankelijk leven, voor zichzelf, zonder te koop te lopen met haar onafhankelijkheid; in tegendeel, ze verzweg haar ambitie alsof het een gebrek was. Dit gevoel, dat weinig voorkomt bij onze vrouwen, vloeide in laatste instantie voort uit een factor van grote betekenis: huiselijke intimiteit. María had een thuis maar ze had geen familie. Thuis is het zinnebeeld van individualiteit; familie is iets wat zich eerder buiten het individu bevindt. Iets wat bepalend is voor de maatschappelijke klasse. Thuis is niet aristocratisch, niet burgerlijk, niet plebejisch; familie is dat wel en nog veel meer; thuis zondert af, familie verbindt. In Spanje hebben de meeste mensen familie maar geen thuis.

In haar geïsoleerde bestaan voelde María zich noodzakelijkerwijs een beetje puriteins. Hypocrisie, valsheid wekten haar verontwaardiging; ze stoorde zich aan de gesprekken van haar vriendinnen waarin alle woorden vilein klonken. Eerlijkheid jegens zichzelf op de eerste plaats en voorts zo veel mogelijk jegens de anderen, was voor haar een leefregel.

Ze streefde ernaar de dingen om haar heen te zien zoals ze waren, en daarbij hetzelfde meisje te blijven, zonder trots, spot of pedanterie, zonder toe te treden tot de illustere groep van literaire en intellectuele manwijven, met de gevoelens van een kokkin, die de Spaanse letteren sieren.

Ze beseftte dat haar nichtjes en vriendinnen haar instinctief een valse positie in het leven wilden aanpraten, een blauwkous van haar wilden maken, met het doel van haar af te komen; maar María wist zich te verdedigen en op buitengewoon luchtige toon met de mensen te spreken en

te bewijzen dat haar kennis of smaak niet superieur waren aan die van de massa.

Als ze zichzelf met andere meisjes vergeleek, besefte ze dat de ideeën van haar vader, ideeën van een man, een buitenbeentje van haar hadden gemaakt.

De verschillen werden nog aangescherpt door de boeken die ze las. Thuis pakte ze boeken uit de bibliotheek van de dokter, en ze las ze, vooral reisboeken. Ze las van Herodotus tot Nansen, en deze ongestoorde lectuur, gepaard met haar totale gebrek aan mystieke ideeën, stelde haar in staat om zich te verheffen en haar blik volmaakt kalm over doctrines en verwickelingen te laten dwalen.

Ze was niet in staat om zich een helder en definitief denkbeeld te vormen van haar eigen leven, laat staan van de wereld, maar ze slaagde erin volkomen vrij te blijven van dat ziekelijke zondebesef, erfenis van een hysterische en ontaarde mensheid.

De idee van de zonde is een van de sterkste en belangrijkste ideeën van de godsdiensten. Op het eerste gezicht lijkt deze uitvinding, die de mens volmaakt vrij veronderstelt, heel streng; maar in wezen is ze dat niet, in tegendeel.

De zonde is als de schil van de lust: het is het zwarte masker dat het gelaat van de ondeugd bedekt en dat verregaande wellust in het vooruitzicht stelt. Het is, in laatste instantie, een stimulans.

Een schrijver, ik meen Stendhal, vertelt dat een Italiaanse prinses uit de achttiende eeuw uitroept, terwijl ze op een smoorhete zomermiddag een ijsje zit te eten: 'Wat jammer dat dit geen zonde is!'

In wezen is het een infantiele zin, want de prinses geloofde vast niet erg in de straf voor de zonde, of ze dacht dat die gemakkelijk te reinigen zou zijn door te biechten, of ze flapte maar iets uit. De prinses zou stellig nooit gezegd hebben: 'Wat jammer dat dit ijsje geen vergif is!' Want dan zou het gevaar reëel en imminent zijn. De menselijke

dwaasheden worden uitvergroot tegen het zwarte decor van perversiteit en zonde, en de mens is niet veel meer dan een verwaand en aanstellerig beest.

Wat blijft er over van Don Juan zonder de schaduwzijde van de perversiteit? Met een beetje oneer, tranen en hel, schittert Don Juan als monster; maar als je dat allemaal weglaat, verdwijnt het dilettantisme van dwaling, schande en duivel, wordt het kwaad abnormaal, en is Don Juan gewoon een man met stevige trek. In een gemeenschap waarin de vrije liefde zou heersen, zou de beroemde versierder een held van het vaderland zijn, en het staatshoofd zou hem een schouderklopje geven en tegen hem zeggen: 'Dertig jaar en veertig kinderen. Bravo, Don Juan!' En hij zou hem een lauwerkrans opzetten, als beloning voor zijn burgerzin.

Door haar opvoeding bekommerde María zich niet om de zonde; als ze inzag dat ze verkeerd gehandeld had, had ze spijt; maar ze kende geen transcendentale betekenis toe aan haar fouten of aan haar onbezonnenheden.

Ze hechtte groot belang aan een gevoel van morele reinheid; als ze een keer aan een roman begon met een vrije of erotische tendens, was ze niet nieuwsgierig en sloeg ze het boek dicht zodra ze doorhad wat de strekking ervan was.

Een tijd lang had ze spijt dat ze *Misdaad en straf* van Dostojevski had gelezen, want het ontregelde haar geweten en bracht haar op troebele en onaangename gedachten. En zij was vooral uit op een rein en licht gemoed.